

Svenska och finländska flyktingar i Polen-Litauen i början av 1600-talet. Spår i det polska kungliga registraturet (AGAD MK 180) och andra källor

Wojciech Krawczuk

Jagellonska universitetet, Kraków, Polen

Exiles from Sweden and Finland in Poland-Lithuania in the Beginning of 17th Century. Tracks in Polish Crown Chancery Records (AGAD MK 180) and Other Sources

At the end of the 16th century, a bloody civil war between King Sigismund and Duke Karl of Södermanland was waged in the Kingdom of Sweden. Hundreds of exiles fled from Sweden and Finland to the safe harbor of Poland-Lithuania. Some lists of these refugees, created in various circumstances, have been preserved. The paper aims to present results of a research project focused on this issue and in particular pertaining to some documents concerning exiles from the Polish Crown Metrica held in the Archiwum Główne Akt Dawnych (The Central Archives of Historical Records in Warsaw). The summarizing of the Polish Crown Metrica of King Vladislav IV has received a great support. The project of summarizing of the Book MK 180 was financed by the Polish National Science Center (Narodowe Centrum Nauki), decision number DEC-2013/09/B/HS3/03578. The continuation of the project, summarizing of the Books 181–190, was financed by the National Program for the Development of Humanities (Narodowy Program Rozwoju Humanistyki) in 2014–2018.

Keywords: exiles, archivistics, Sigismund Vasa

Förteckningar över flyktingar

Inom den polsk-svenska historieskrivningen finns det otillräckligt undersökta områden. Bland dem kan de svenska och finländska flyktingarnas öde nämnas. Ämnet räknas till de svårare. Problemet ligger framför allt på det språkliga planet, då källmaterialet är skrivna på svenska, tyska, latin och polska, och de bör analyseras tillsammans.

Mellan 1587–1598 pågick ett inbördeskrig mellan Sigismund och hans farbror, hertig Karl av Södermanland. Inbördeskriget resulterade i flera tusentals offer. Hösten 1598, efter att kung Sigismund förlorade slaget vid Stångebro, blev en stor del av Sigismunds anhängare tvungna att lämna hemlandet, ofta för alltid (Roberts 1953: 93–111; 1968: 405–411). Under följande år försökte de fortsätta

kampen mot hertig Karl, som Erik Petersson (2008) beskriver i den nya biografen *Den skoningslöse. En biografi över Karl IX*.

Flyktningarnas kamp slutade i nederlag – Sigismund återfick inte kronan. Med tiden minskade flyktningarnas antal och så småningom försvann gruppen under andra hälften av 1600-talet (Michalewicz 1979; Ślaski 1977; Ślaski & Bnińska 1983).

Sedan fem år tillbaka har det pågått ett projekt, vars huvudsyfte är att samla uppgifter om dessa flyktningar. Tidigare studier i ämnet är talrika men spridda i olika bidrag, artiklar och fotnoter. Till exempel undrade Bertil Broomé i sin bok om ätten Posses historia: ”Det är svårt att förstå, hur den stora skaran av svenska emigranter kunde livnära sig i sin nya miljö” (Broomé 1960: 295). Resultatet av projektet är boken: *Wierni królowi. Szwedzi i Finowie na uchodźstwie w Rzeczpospolitej Obojga Narodów w pierwszej połowie XVII wieku* (Kungens trogna. Svenskar och finländare i exil i Polen-Litauen under första hälften av 1600-talet) (Krawczuk 2019). Den ska följas av en engelsk översättning.

De svenska och finländska flyktningarna i utlandet deltog i militära expeditioner. De förberedde spionage och propagandakampanjer, men de försökte också anpassa sig till de nya livsvillkoren som erbjöds i den relativt toleranta och öppna Polsk-Litauiska staten. I polska och svenska arkiv finns det några förteckningar över dem. Listorna av migranter hade kommit till under olika förutsättningar och belyser gruppen ur varierande perspektiv. Dessa källor anger ibland flyktningarnas etnicitet, skiljer mellan svenskar och finländare och beskriver ofta enskilda personers samhällsklass och yrke. Historikerna Erik Anthoni, Bertil Broomé och Tor Berg har identifierat och publicerat flera sådana källor (Anthoni 1933, 1942; Berg 1915; Broomé 1960). Förteckningarna säger dock nästan ingenting om kvinnorna, vilket är ett känt fenomen i texter skrivna av män och i det här fallet visade det sig mycket tydligt. Det framgår dock av olika spridda uppgifter att även kvinnorna – hustrur, systrar och döttrar till flyktningarna – var mycket aktiva, både när det gällde att skydda resterna av egendomarna i Sverige och Finland och att stödja gruppen utomlands. Här ska särskilt prinsessan Anna Vasa (1568–1625) nämnas, eftersom hon tog hand om den protestantiska delen av flyktninggruppen.

Efter det att Gustav II Adolf ärvt den svenska kronan år 1611 återvände flera av flyktningarna till hemlandet och förlikade sig med den nye härskaren. Bara de oförsonliga stannade kvar i exilen och fortsatte sin kamp under lång tid. Deras siste representant var en protestant, kastellanen i Gdańsk, Zygmunt Guldenstern (Gyllenstierna), som i mitten av 1600-talet stödde Johan II Kasimirs realistiska planer på att få eftergifter från den svenska linjen av Vasa-huset (Sulewska 2007; Trypućko 1942).

Kansliböcker

Förutom analysen av redan tryckta källor var ett annat viktigt uppdrag för historiker att söka efter uppgifter som kunde belysa hur gruppen fungerade, men som inte beaktats i tidigare analyser. Särskilt omfattande resultat erhöles genom forskning i det polska riksregistraturets böcker, som bevarats i Huvudarkivet för

Gamla Akter i Warszawa (Metryka Koronna w Archiwum Głównym Akt Dawnych – MK AGAD).

Pilotprojektet gällde boken MK 180 och finansierades av det polska Nationella Vetenskapliga Centret (Narodowe Centrum Nauki). Tanken var att på polska sammanfatta alla urkunder som registrerats i boken, eftersom akterna oftast var skrivna på latin och knappast är tillgängliga för en stor krets av nutida arkivbesökare och historiker. Vid detta tillfälle fann man att några dokument hänvisade till de svenska flyktingarnas öden.

Projektet att sammanfatta Metryka Koronnas böcker fick en fortsättning. Under åren 2014–2018 bearbetades alla bevarade Vladislav IV:s registraturböcker. Den här gången finansierades projektet av det polska Nationella Programmet för Utveckling av Humaniora (Narodowy Program Rozwoju Humanistyki) och omfattade böckerna AGAD MK 181–190 från åren 1633–1648, och även en del från 1649, alltså Johan Kasimir Vasas regering. I gruppen på över 5000 urkunder fann man tiotal akter som handlade om svenska och finländska flyktingar.

Det viktigaste privilegiet som gynnade denna grupp fanns i registraturboken AGAD MK 182 på sidor 44–45. Texten lyder i kort sammanfattning som följer: ”Den 5 februari 1636 godkände Vladislav IV i Gdańsk rättigheterna för de svenskar som förblivit trogna mot Sigismund och emigrerat med honom till Polen-Litauen”. Tidigare hade Sigismund beviljat dessa trofasta svenskar en allmän lön på fjortonhundra och femtiofem polska zloty (gulden), från intäkterna i Gdańsk-tullen. 1636 beslöt Vladislav att öka lön med fyra tusen polska zloty. Medel tog han från inkomsterna från Gdańsk hamn. Han godkände också alla andra privilegier för den svenska *nationen*, som beviljats antingen vid kungahövet, i Elbląg eller av kommissionärer.

Mot bakgrund av de ständiga ekonomiska problem som plågade de båda kungarna, Sigismund och Vladislav, visar deras beslut att stödja flyktingarna en ansvarsfullhet för och medkänsla med sina trogna landsmän. Å andra sidan bör det framhållas att några bredare, heltäckande åtgärder till flyktingarnas nytta togs endast efter 1626, när kriget med Gustav II Adolf började igen.

Integration eller återvandring?

Ett annat problem är hur det polsk-litauiska samhället betraktade flyktingar. I det nya landet fann de en stor religiös och etnisk mångfald, som var något självklart för lokalbefolkningen. Katoliker, protestanter, judar och muslimer levde i fred. Denna samexistens var dock hotad av alltmer våldsamma upplopp, då motreformationen intensifierades under sextonhundratalet. En särskilt säker provins för svenskar och finländare var Kungliga Preussen som hade en stark dominans av protestanter. Borgare och bönder där använde gärna tyska som första språk.

Minnet av flyktingarna från Sverige och Finland har inte dött ut. Det har överlevt i dussintals epitafier som ännu finns att beskåda i några av Polens kyrkor, de flesta i Gdańsk. Den 10 november 2005 avtäcktes ett monument över Anna

Vasa i Brodnica i norra Polen. Hon var en svensk prinsessa, syster till Sigismund, vetenskapskvinna med särskilt intresse för botanik och förmyndare för svenska flyktingar (se Garbacz & Torgersen i denna volym).

Brev och möjligheter till vidare forskning

Barbara Tuchman skrev en gång om kvinnors brev, att de utgör en exceptionellt bra källa speciellt när det gäller fysiska detaljer. Det verkar som om kvinnor ser mer än män, eller i alla fall anser det mer värt att berätta (Tuchman 1982: 43). I polska och svenska arkiv har flera brev av prinsessan Anna Vasa bevarats. Brevet berättar om flykten ur ett annat perspektiv än de officiella, torra dokumenten. Prinsessan skrev på svenska, men man märker polska ord i texten – hon anpassade sig till omgivningen.

2002 utgavs brev från Anna Vasa till några representanter av familjen Gyllenstierna från perioden 1591–1612 (Dumanowski, Garbacz & Krawczuk 2002). De hade först bevarats i de polska Gyllenstiernornas familjearkiv och sedan av deras arvtagare. Numera förvaras de i det statliga arkivet i Toruń (Archiwum Państwowe w Toruniu) i samling 129 kallad Archiwum Sczanieckich z Nawry. Under ledning av Karol Łopatecki pågår just nu ett arbete att publicera alla bevarade brev av Anna Vasa. I arkiven har man funnit många, tidigare okända skrifter. Förutom breven kan man förvänta sig att finna viktiga texter om flyktingarna i statsarkivet i Gdańsk (Archiwum Państwowe w Gdańsku). Det finns alltså ganska goda förutsättningar för ytterligare studier.

Litteratur

- Anthoni, E. 1933. "Kring en förteckning över politiska flyktingar i polsk tjänst". *Historisk tidskrift för Finland* 18: 185–199.
- Anthoni, E. 1942. "En förteckning över flyktingar i Polen i början av 1620-talet". *Historisk tidskrift för Finland* 27: 62–71.
- Berg, T. (ed.). 1915. *Hertigh Carls Slaktarebenck*. Stockholm: Lagerström.
- Broomé, B. 1960. *Åtten Posses Historia 1500–1625*. Stockholm: Norstedt.
- Dumanowski, J., Garbacz, P. & Krawczuk, W. (red.) (i samarbete med O. Svensson). 2002. *Anna Vasas brev till familjen Gyllenstierna, 1591–1612. Listy Anny Wazówny do rodziny Gyllenstiernów z lat 1591–1612*. Kraków: Sztafeta.
- Hajdukiewicz, L. (ed.). 1979. *Charisteria Cracoviensia Universitati Regiae Uppsaliensi Quinta Sacra Saecularia Celebranti Ab Universitate Jagellonica Cracoviensi Oblata*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Krawczuk, W. 2019. *Wierni królowi. Szwedzi i Finowie na uchodźstwie w Rzeczpospolitej Obojga Narodów w pierwszej połowie XVII wieku*. Kraków: Historia Jagellonica.
- Michalewicz, J. 1979. "Polish-Swedish Relations in the Late Sixteenth Century (Sigismund's Vasa's Swedish Court)". Hajdukiewicz 1979: 35–56.
- Petersson, E. 2008. *Den skoningslöse. En biografi över Karl IX*. Stockholm: Natur & Kultur.

- Roberts, M. 1953. *Gustavus Adolphus. A History of Sweden. Volume One 1611–1626*. London–New York–Toronto: Longmans, Green and Co.
- Roberts, M. 1968. *The Early Vasas. A History of Sweden, 1523–1611*. New York: Cambridge University Press.
- Sulewska, R. 2007. "Till mina förfäder, mig själv, mina ättlingar: åminnelse av familjen Gyllenstierna i sankta Maria Kyrka i Gdańsk". (To Our Ancestors, to Ourselves...: The Commemoration of the Gyllenstiernas Family in Our Lady's Church in Gdańsk). *Barok* 14: 179–202.
- Ślaski, K. 1977, *Tysiąclecie polsko-skandynawskich stosunków kulturalnych*. Wrocław: Wydawnictwa Instytutu Bałtyckiego w Gdańsku.
- Ślaski, K. & Bnińska, P. 1983. "The Swedish Emigrants in Poland on the Turn of the 16th Century and Their Part in the Social Life of this Country". *Studia Historica Slavo-Germanica* 12: 155–163.
- Trypućko, J. 1942. "Svenskarna i Polen under Sigismund III:s tid". *Svio-Polonica* 4: 20–52.
- Tuchman, B.W. 1982. *Practicing History. Selected Essays*. New York: Ballantine Books.